

**VÝVOJ VĚTNÝCH TYPŮ
V SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH
A JEHO HISTORICKOSROVNÁVACÍ STUDIUM**

PROBLEMATIKA VÝVOJE ZÁKLADNÍCH VĚTNÝCH TYPŮ V SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

01. Historickosrovnávací zkoumání vývoje větných typů v slovanských jazycích se musí opírat o probádání vývoje v jednotlivých jazycích. Tak jako při srovnávání synchronním, typologickém, potřebujeme i zde především zachycení a popis typů, které existovaly v nejdůležitějších obdobích historie jednotlivých jazyků, a osvětlení změn, ke kterým během vývoje došlo. Kladu velký důraz na postižení celé soustavy větných typů aspoň v několika synchronních průřezech — jen tak vystihujeme jejich systémové vztahy a vzájemnou vázanost. Stanovit, jaké typy existovaly, můžeme jen induktivní metodou: pečlivou analýzou doloženého materiálu docházet od jednotlivých zjištění k zobecněním a k postižení relevantních rysů významových i výrazových, kterými se větné typy od sebe navzájem lišily. Každý větný typ je nutno vymezit nikoli sám o sobě, ale v poměru k ostatním typům téhož druhu, které v jazyce existovaly. Za typ můžeme uznat jen takovou množinu větných výpovědí, které mají společné syntaktické schéma odlišné od typů ostatních (můžeme je zachytit jistým vzorcem); zpravidla jsou spjaty i společným významem nebo společnou funkcí. (Srov. např. větné typy podle základní modalit: oznamovací, tázací, rozkazovací a práci věty jsou vymezeny vždy jistou sémantickou charakteristikou a mají své větné schéma.)

Základní větné typy, a ještě více typy odvozené, se během jazykového vývoje nejen mění, ale mohou i vznikat nebo zanikat. Proto nemůžeme promítat dnešní typy jednoduše do minulosti a hledat jen rozdíly v jejich ztvárnění, ale musíme si pro každé období klást otázku, které typy tehdy skutečně existovaly. Z modálních typů věty vznikají např. až v jednotlivých slovanských jazycích jako svérázné útvary věty práci; v staré době nebyly výrazově odlišeny od vět oznamovacích nebo rozkazovacích a netvořily tedy zvláštní typ, nýbrž jen sémanticky odlišenou variantu uvedených základních typů.

Reálnost existence větných typů, které zjišťujeme synchronní analýzou jazyka jistého období, jako jevů skutečně jazykově ztvárněných a v syntaktickém systému relevantních, nám potvrdí studium jejich vývoje: skutečný typ tvoří jen ty věty, které procházely společným vývojem, které se stejným nebo obdobným způsobem vyrovnávaly s měnícími se úkoly jazyka. Systémové vztahy jsou do velké míry právě synchronním průmětem vývojových souvislostí.

02. Jednoduchá věta a její stavba patří k nejstabilnějším složkám syntaxe — během historického vývoje v ní nedochází k tak rychlým a výrazným změnám jako ve stavbě složitějších syntaktických útvarů, zejm. souvětí a polovětných konstrukcí; výraznější změny nastávaly i v syntagmatických

jednotkách nepredikačních (v rozvíjejících členech věty). Mohlo by se proto zdát, že historické a srovnávací studium vývoje základních větných typů nepřinese mnoho výsledků — že vývojové změny byly pomalé a nevelké a že ani rozdíly mezi slovanskými jazyky tu nejsou výrazné. Je pravda, že čím více rozšíříme okruh zkoumaných větných typů od těch nejzákladnějších ve směru k typům speciálnějším a odvozeným, tím více zjišťujeme změn a diferencí — a úkolem historickosrovnávacího bádání bude jistě popsat a vysvětlit změny v syntaktickém systému slovanských jazyků, jejich shody a rozdíly v celé šíři. Ale myslím, že je nutno vyjít od typů nejzákladnějších a teprve po jejich prozkoumání okruh rozšiřovat. Podrobnější bádání ukáže, že i zde došlo k závažným vývojovým procesům, které probíhaly ve slovanských jazycích namnoze různým směrem. Jde o změny jak v základních typech věty podle modalit, tak v typech podle syntagmatickopredikační stavby. Pokusím se naznačit s jistými srovnávacími odkazy, jak probíhal vývoj v češtině.

Vývoj základních větných typů v češtině

1. Podle základní modální platnosti rozlišujeme v dnešní češtině 4 základní typy vět, charakterizované jak svým významem, tak i jistou základní formou: věty oznamovací, tázací, rozkazovací a přací.¹

1.1. Z těchto typů jsou nejstabilnější věty oznamovací. V jejich základní modální formě nedošlo během historického vývoje k žádným patrným změnám: můžeme předpokládat, že byly i v minulosti charakterizovány především konkluzivní kadencí; základním modem v nich byl vždy indikativ. Jisté změny nastaly ve využití kondicionálu, zejm. při vyjádření děje s omezenou mírou jistoty; srov. např. stč. *tak by mně se zdálo* LegKat. Ale zde jde o změny související s užitím kondicionálu vůbec, nikoli o specifický vývoj vět oznamovacích, a jsou to změny nevelké.

1.2. Věty tázací mají dnes dvojí formu: zjišťovací otázky jsou charakterizovány ve své základní podobě pouze charakteristickou intonací (antikadencí), kdežto doplňovací otázky užitím tázacích zájmen a příslovcí. Základním modem je v obou typech otázek indikativ.

Podoba doplňovacích otázek se během historické doby vcelku nezměnila; jen některá tázací zájmena a příslovce byla vystřídána jinými, zejm. *kaký, kakový, kak/Ń* v 15. stol. zanikly a byly nahrazeny nejprve zájmenem a příslovcem *kteraký, kterak* a později *jaký, jak*, např. *kakŃ omluvu nesete proti člověku tomuto?* EvZimn × *jakou žalobu vedete* BiblKral. Tento proces je velmi zajímavý a zasluhuje podrobného prozkoumání z hlediska historickosrovnávacího, ale netýká se jen vět tázacích, nýbrž i spojek a relativ se základem *kak-* a *jak-*. Podobně jako ve větách oznamovacích měl i v otázkách poněkud širší užití kondicionál při dotazu doprovázeném nejistotou, např. *co by to znamenalo?* RokPost × ně. *co to [asi] znamená?*

Zato v otázkách zjišťovacích došlo k důležité změně: v stč. se i otázky citově neutrální uvozovaly většinou částicí *li (l')*, např. *hosti, chceš-li vrci krychle?* Hrad; *Rubíne, skoro-li mé masti budŃ?* Mast; jen zřídka byly bez

¹ Srov. J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisorně češtiny*, Praha 1965², str. 16—19.

částice, např. *ženo, chceš do krčmy jíti jediný halěř propíti?* Hrad. Časem otázky bez částice zcela převládly; dnešní čeština částice *li* v samostatných otázkách téměř vůbec neužívá.² Jen v otázkách citově zabarvených se částice užívá dosud, ale nastaly tu také důležité změny. V stč. bylo hojně zejm. *zda, zdali (za, zali, aza, azda, izda)*, které mělo význam dnešního „cožpak“, např. *zda sú dnes nejedli bratřie, otče?* Otc; *izda sám již neznáš sebe?* Podk. V dnešním jazyce slouží *zdali, zdalipak* jen k vyjádření nejistoty: *zdalipak přijde?* Přechodně měly funkci citové tázací částice *ké, kéž* „cožpak“: *Kéž Naaman zdráv byl vínem... Kéž jest byl zbaven malomoci? Nemohlo jemu toto spomoci* Svár. Částice *což* je pozdější: *což je ještě živ bratr můj?* BiblKral. Částice *či* byla ve spisovném jazyce vždy řídká; běžné bylo jen *čili* s významem disjunktivní spojky ve vylučovacích otázkách.

Již běžné srovnání s ostatními západoslovanskými jazyky ukazuje, že v jednotlivých jazycích byl vývoj zjišťovacích otázek dosti svérázný, a to jak v užívání nebo neužívání částic, tak i v jejich výběru a významových odstínech. Velice zajímavý obraz poskytne širší srovnání všech slovanských jazyků s přihlédnutím ke stavu v nářečích.

1.3. Nejzajímavější byl vývoj vět rozkazovacích a přacích. V staré češtině tu nemůžeme ještě dobře mluvit o dvou samostatných typech, výrazově rozlišených: specifická forma vět přacích vznikla a ustalovala se teprve během historického vývoje. V stč. sloužily k vyjádření rozkazu a přání především větý s prostým imperativem, kterého se užívalo běžně i ve vztahu k 3. osobě; srov. *zповiдайте се тобѣ всичкни крало́вѣ земшти* ŽaltKlem; *znamenaj to člověk všaký* Hrad; *přid smrt na ně, a seřdete do pekla živi!* ŽaltPod; *ach na tě, vej, pfuj, zlě Neštěstie! zimnice tě ztluc, súchotiny tě zasušte, mrtvice tě nemilostivě posedni* Tkadl.

Neexistoval opsaný imperativ typu stsl. *da* + indikativ; opisy imperativu se objevují ve 14. stol. jen zcela ojediněle a šířily se i v 15. stol. velice pomalu. Tvořily se dvojm. způsobem: z částice *at* nebo *necht* a z indikativu slovesa. Částice *at* vznikla jako spojka v souvětí spojením *a* s příklonkou *-l (-ti)*;³ v nezávislé větě se s ní setkáme v 14. stol. jen výjimečně, např. *obraň jazyku tvému od zlého, a rty tvá at nemluvíta lsti* ŽaltWittb; v 15. stol. byla poněkud hojnější: *houfy at dva vedou, každé stracence at jeden vede* VojŘády. Běžným prostředkem se stala ve spisovném jazyce poněmhu teprve v dalším vývoji a zatlačila *necht*. — Částice *necht, nechat* vznikla ustrnutím imperativu slovesa *nehati* a měla v stč. podoby *nech, nechaj, nechajť, nechažť* apod.; dlouho s ní byl spojen význam připuštění: *nechat jiní, kdo chce, brebcí, ty mlč* NRada; *vařiž to v čisté vodě, pak nechajť se ustojí* Chir (původně: „nech, ať se ustojí“, potom: „necht [= ať] se ustojí“). Dnes je *necht* ve spisovném jazyce knižní, ale *nech* žije ve východních nářečích.

Opisy s částicemi *at* a *necht* + indikativ měly větší uplatnění ve větách přacích než v rozkazovacích, a naopak prostý imperativ se v nich po omezení na 2. os. sg. a plur. (a na 1. os. plur.) nemohl širě uplatnit. Tak vznikla nová

² Objevuje se sporadicky jen v otázkách citově zabarvených, např. *ty-li mne neznáš?* Jirásek; *mám-li ho ráda?* Majerová.

³ Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III — Skladba*, Praha 1962², 68—69; J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 170—173.

forma pracích vět: práci částice + indikativ přísudkového slovesa.⁴ Vznikly i další práci částice. Částice *ké, kéž* pochází z ustrnulého nom. sg. neutr. tázacího zájmena *ký*; zpočátku měla význam tázací (viz. 1.2), ale už od 14. stol. má ojedinele i význam práci. Klád se po ní buď indikativ nebo kondicionál: *a ké by zpřiemily (sě cesty) ŽaltKap*; *i vecě jemu: a kéž ste mne zavolalil! Otc; ké nyníe sobě můžeš pomoci Hrad*. Tato částice se ustálila jen v jazyce spisovném, do nářečí nepronikla a neznají ji ani jiné slovanské jazyky. Částice *bodejt, bodejž* vznikla v stč. ustrnutím věty *bóh daj > bodaj > bodej*; je zesílena částicemi *-t* nebo *-ž*: *bóhdaj živ byl král BiblLit*; *bodajž mi toto nebyla příčina k zatracení RokPost*; *bodej ho hrom zabil Rosa*. Dnes je zastaralá.

Velmi řídké byly kondicionálové práci věty bez částic: *protož by ty se pokořil a pustil od svého bluda, by tvá mysl u vieru chudá rozčítala srdcem právě...!* LegKat; *ó by je smrt náhle přikvačila!* BiblKral⁵ (srov. výše totéž místo z ŽaltPod s prostým imperativem). Časem se místo pouhého *by*, které zde bylo přízvučné a stávalo na začátku věty (podobně jako *by* ve funkci spojky), začalo ve funkci práci částice užívat *aby* nebo *kdyby*: *abych já ještě, než umru, mého bratra užřela Pas*; *ó kdybychom raději zůstali za Jordánem BiblKral*. Práci věty s minulým indikativem (jako jsou nč. ustálené výrazy *zdráv došli, vzal to das*) najdeme v památkách jen ojedinele: *když já umru, třebas se všecko propadlo!* Veleslavin.

Také v jiných slovanských jazycích probíhal živý a rozmanitý vývoj pracích vět; vedle méně početných shod, které se většinou týkají jen sousedních jazyků, vzniklo mnoho závažných rozdílů. Historickosrovnávací studium vývoje tohoto větného typu přinese jistě zajímavé výsledky; velice potřebné je i konfrontační zpracování stavu v dnešních slovanských jazycích.

2. Podle syntagmaticko-predikační stavby se věty dělí na dva základní typy: věty dvojčlenné, v nichž je predikace vyjádřena syntagmatem podmětu a přísudku, a věty jednočlenné, v nichž je nositelem predikace jediný základní člen: *padal sněh × sněžilo*. Oba typy existují odedávna vedle sebe; dvojčlenné věty jsou častější a zčásti zatlačily jednočlenné, ale ty nejsou kategorií jen ustupující — naopak, rozšířily se do nové oblasti užití a jejich postavení se upevnilo.

Souhrnně lze vystihnout vývoj takto: Věty jednočlenné si zachovaly svou starou oblast užití — vyjádření dějů bezagentních nebo chápaných bezagentně; ustoupily však skoro beze zbytku všechny typy jednočlenných vět, které vyjadřovaly děj s konkrétním, určitým činitelem, a byly nahrazeny větami dvojčlennými. Naproti tomu se podstatně rozšířilo jednočlenné vyjadřování děje s osobním činitelem všeobecným, neurčitým nebo úmyslně zastřeným, a zatlačilo zde silně vyjádření formou věty dvojčlenné. Došlo tedy k novému rozdělení funkcí mezi oběma základními typy vět, a jako významový faktor se tu uplatnil vztah děje k činiteli: zatímco dvojčlenné věty jsou k povaze činitele v podstatě neutrální (vyjadřují jak děje s činitelem určitým, tak i s činitelem neurčitým nebo všeobecným), věty jednočlenné přestaly vyjadřovat děj s určitým činitelem a staly se prostředkem k vyjádření dějů s činitelem všeobecným nebo neurčitým a dějů bezagentních. Tento vývoj probíhal po-

⁴ V souvětí se klád po *ať* v stč. též kondicionál (v. *Vývoj českého sdružení*, 169 a 299); do větý jednoduché nepronikl.

⁵ Zde jde o citovou částici *ó* a kondicionálový komponent *by*; v češtině nevznikla jejich spojením práci částice jako v pol. *oby*.

stupně po celou dobu historickou a dovršuje se v současném jazyce. Je charakteristický zejm. pro jazyk spisovný; v lidových nářečích, zvl. východomoravských, se namnoze udržel starší stav.

2.1. Nejdůležitější je ústup jednočlenných vět, v nichž byl určitý agens vyjadřován dativem. Jde o věty s modálním významem nutnosti, náležitosti a možnosti; srov. stč. *bylo jemu býti sedm let v lese* Kruml; *což sem kázal napsati, tomuž jest tak ostati* Hrad; *třeba mi s tebou mluvití tajného* Dal; *co mi učiniti s tobú?* Hrad; *co je nám sobě sdieti?* Mast.⁶ Tyto věty byly nahrazeny dvočlennými větami s modálními slovesy: nč. *musel být sedm let v lese; to tak má || musí zůstat; musím s tebou mluvit; co mám s tebou udělat?; co si máme počít?* Využilo se zde hlavně přejatého slovesa *musiti*, které umožnilo osobní vyjádření nutnostní modalit, a ve funkci modálního slovesa se ustálilo a rozšířilo *jmieti > míti*. Jednočlenné infinitivní věty s dativem činitele rychle ustupovaly; oživeny byly za obrození (např. *Čechům bylo po porážce ustupovati* Tyl), ale dnes jsou úplně zastaralé a neživé.⁷

Z infinitivních vět s modálním významem se zachovaly věty s významem možnosti typu *odtud je vidět Sněžku, bylo tam slyšet hudbu, je na něm znát únavu*,⁸ a deliberativní otázky s významem náležitosti typu *co dělat? kam jít? být či nebýt?*, ale pouze bez dativu činitele; rozumí se tu činitel chápaný všeobecně, což odpovídá tendenci k jednočlennému vyjadřování dějů s všeobecným a neurčitým činitelem. Stejně je tomu u vět s modálními predikativy *lze, třeba, možno* apod.: dnes se jich užívá jen bez dativu činitele k vyjádření děje chápaného jako všeobecně platného: *to lze || je možno dokázat; není třeba se rozčilovat*. Vyjádření s dativem činitele je silně knižní: *nebude mi možno přijet* (běžně: *nebudu moci přijet*); *bude vám líbo zůstat?* (*|| budete chtít zůstat?*) apod.

Subjektový dativ má dnešní čeština běžně jen v jednom typu jednočlenných vět: *dnes se nám dobře pracuje; tudy se vám půjde špatně* apod. Zde se však vyjadřuje dispozice k ději, která nepramení ze subjektu, ale z celkové situace, z prostředí, z okolností apod.⁹ Subjektový dativ vyjadřuje nositele stavu, ale nikoli skutečného činitele, i v jiných typech vět: *je mi hanba* (stč. s akuzativem: *hanba mě*); *bylo mu špatně* apod. Ustupily některé nominální věty se subjektivním akuzativem: stč. *hněv mě jest naň* Štít × nč. *hněvám se na něho; strach mě za krále* Štít × nč. *bojím se || mám strach o krále*, aj.

2.2. Ve shodě s tímto vývojem je i ústup neosobního pasíva, při němž mohl být vyjádřen činitel instrumentálem nebo genitivem s předl. *od*: *města bylo dobyto od nepřátel || nepřáteli*. Dnes je to vyjádření knižní až archaické; nahrazuje se osobním pasivem, takže pak jde o větu dvočlennou: *město bylo dobyto partizány*. Příčina tohoto vývoje je ovšem jiná: šíření akuzativní vazby — *dobýti město* místo pův. *dobýti města*; jeho výsledek je však ve shodě s tendencí nevyjadřovat děj s určitým činitelem formou jednočlenné věty.

Vyjádření konkrétního činitele není obvyklé ani v jiných větách s neosobní trpnou formou sloves nepřechodných: *o tom bylo živě diskutováno ||* (běžněji:)

⁶ Další doklady viz J. Gebauer, *Hist. mluvnice jazyka českého* IV, Praha 1929, 389–390 a 574.

⁷ Srov. podrobněji v příspěvku J. Poráka v tomto sborníku (str. 345 n.); srovnání s ruštinou přináší příspěvek V. Hraběte (str. 351 n.).

⁸ Mají hovorové dvočlenné protějšky s nominativem subst.: *odtud je vidět Sněžka; tam byla slyšet hudba; je na něm znát únava* apod. Srov. J. Porák, *Je vidět Sněžku || je vidět Sněžka*, NR 45, 1962, 1–8.

⁹ Srov. J. Ružička, *Bezpodmetý zvrtný tvar*, SR 25, 1960, 20–21.

o tom se živě diskutovalo; o novém zákoně se bude jednat teprve v komisích atp. Běžnější je tu forma reflexivní než opsaná s trpným přičestím. Těchto vět se užívá prakticky jen k vyjádření dějů s všeobecně chápaným nebo úmyslně zastřeným činitelem, který se slovně nevyjadřuje; srov. dále 2.3.

2.3. Děje s všeobecně nebo neurčitě chápaným, popříp. zastřeným osobním činitelem se v stč. vyjadřovaly formou jednočlenných vět jen zřídka; byly to věty s trpným přičestím, např. *by na lov v hojněj česti jěno* LegPil; *prošeno mne i mého otce* Hrad; *má k němu hleděno býti* Všeh,¹⁰ nebo v staré době zcela ojedinělé věty s neosobní reflexivní formou sloves, např. *čte se o jednom v kronice římské* Štít. Obvyklé bylo vyjádření větami, jejichž sloveso bylo ve formě 3. os. sg. mask.; např. *odtud přijde do království řečeného Timochaim* CestMil; *z sieně do každé komory jiti mohl* CestLobk; *těm poslóm jako by přidal všem útěchy a veselé* LegKat. Jsou to věty formou dvojčlenné a rozuměl se v nich podmět *člověk*; někdy je přímo vyjádřen: *když člověk ustane, dětí ni domu spomene* Alx. Tento způsob vyjádření se ve spis. jazyce udržel v podstatě jen v ustálených srovnávacích obrazech typu *jako když utne, jako by ho do vody hodil* apod.; zachoval se však v nářečích, zejm. východomoravských. Místo něho se rozšířilo vyjádření s neosobní reflexivní formou slovesa: *odtud se přijde, mohlo se jít, zapudí se* atp.¹¹

Reflexivní forma slovesná slouží dnes v češtině obecně k vyjádření děje s všeobecným, neurčitým nebo zastřeným osobním činitelem; to platí zejména o formě neosobní, ale stejně i o osobní formě reflexivního pasiva typu *dům se staví, podlaha se myje*, při níž dnes nelze vyjádřit konkrétního činitele. Zároveň tu vidíme, že dvojčlenná forma věty není v češtině v rozporu s pojetím děje jako konaného všeobecným nebo neurčitým osobním činitelem — je po této stránce neutrální. (Polština zde rozšířila vyjádření neosobní: *te gazete drukuje się w Poznaniu* apod.) Stejně se zachovaly jako živé prostředky i činné formy k vyjádření všeob. nebo neurč. činitele: 3. os. plur. mask. (*tam dnes nehrají* // *se nehráje*; *říkali mu Smatlán*) a 1. os. plur. (*příklad vypočteme trojčlenkou; bez práce to nedokážeme*); velice je omezeno užití 2. os. sg. (*s poctivostí nejdál dojdeš*).

Za dvojčlenné můžeme v dnešní spisovné češtině a v obecné češtině považovat i věty, v nichž se vyjadřuje děj s neurčitým činitelem neosobním, ať už zůstane činitel nevyjádřen nebo se vyjádří zájmenem *to* (*něco, cosi*) ve funkci podmětu: *na zámku strašilo; v kamnech (to) praskalo; zabilo ho to*. V obecné češtině je užití zájmena *to* skoro pravidlem. V starším jazyce byly naproti tomu běžné jen věty bez *to*, např. *ubořilo se kus zdi kostelnie a tak mi pravili, že zabilo dva černé křestany* CestKab. Tento stav dodnes zachovala některá nářečí, zejm. moravská. Není zde však obvyklé vyjádření činitele instrumentálem, jak je známe zejm. z ruštiny (*ego убило снарядом; лодку унесло течением*) apod.).¹²

2.4. Kolísání mezi jednočlennou a dvojčlennou formou při vyjádření přírodních jevů a subjektivních stavů nemá větší dosah; v starém jazyce ho snad bylo o něco více, ale změny se dotýkají jednotlivých konkrétních výpovědí a nikoli celého větného typu. Srov. např. stč. *nedščilo tři léta a měsiečov šest* BiblDrážď // *děšt by nedščil* BiblOl; podobně později: *odkudž prší děšt*,

¹⁰ Viz B. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích* II, Praha 1937, 86 n.

¹¹ Viz Fr. Trávníček, *Hist. mluvnice česká III — Skladba*, 34—40; o stavu v nářečích v. J. Chloupek, *Východomoravské věty se zevšeobecněním a neurčitým osobním podmětem*, Sborník prací fil. fak. BU 1962, A 10, 57—65. O systémových předpokladech tohoto vývoje srov. M. Grepl, *K vyjadřování bezagentního děje v tzv. větách s všeobecným podmětem*, Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, 161—165.

¹² Srov. k tomu výklad J. Zubatého (ve stati cit. dále v pozn. 13), Fr. Trávníčka (*Mluvnice spisovné češtiny* II, Praha 1951², 623—624) a J. Chloupek (ve stati cit. v pozn. 11). O stavu v ruštině viz ve statích R. Mrázka a J. Popely, cit. v pozn. 15.

snih, kroupy Komenský // nepršelo, nežli se lilo MitrPříh; když ženu bolí k dietěti ŽaltPod // v těch časech počě Nera břicho boleti Pas.

2.5. Změny v poměru jednočlenných a dvoječlenných vět nastaly během historického vývoje ve všech slovanských jazycích, ale jejich průběh a výsledky se značně liší; je tedy tato oblast velice vděčným polem pro srovnávací bádání.¹³ Je nutno se pokusit o vysvětlení různého směru vývoje, o vystižení systémových souvislostí a příčin, které jej určovaly.¹⁴ Zjišťujeme-li např., že v češtině docházelo během vývoje k odstranění jednočlenných vět, v nichž jde o děj s určitým činitelem, musíme se ptát, co tento vývoj vyvolalo, čím byl umožněn, jde-li o důsledek jiných změn nebo naopak — nejde-li zde o obecnější tendenci, která se sama uplatnila jako příčina různých dílčích změn. Odpověď není a nebude snadná, ale je ji nutno hledat, nechceme-li zůstat u pouhého popisu vývojových změn. Rozdíly mezi slovanskými jazyky jsou tu většinou stupňovité (zejm. přihlédneme-li ke stavu v dialektech), ale přitom se dosti zřetelně rýsuje specifický vývoj užších skupin slovanských jazyků (např. jazyků západoslov. v protikladu k ruštině¹⁶ apod.).

3. Za základní větné typy se někdy považují i věty slovesné a věty neslovesné, zejm. nominální.¹⁶ I zde zjišťujeme zajímavý vývoj, který vedl k rozdílu mezi slovanskými jazyky. Nejdůležitější je poměr sponového a nesponového typu. V stč. si obojí vyjádření konkurovalo: *hrozně o tom mysliti Krist; kde bolest, tu bieda Tkadl; Hospodin mi pomocník ŽaltWittb // Hospodin mi jest pomocník ŽaltKlem; obec jest každého ohrada Dal.* Pokud můžeme soudit z dokladů, bylo v stč. obojí vyjádření rovnocenné; časem však nesponový typ ustupoval a dnes cítíme nesponové vyjádření jako výraznou elipsu spony, obvykle stylisticky motivovanou. Čeština je v tom blízká jazykům jihoslovanským (srov. pravidelné vyjadřování se sponou už v stsl.); v polštině je nesponové vyjádření značně častější a v ruštině je po dosti složitém vývoji v platnosti indikativu přítentu dnes pravidlem.¹⁷

¹³ Stále cenným východiskem bádání jsou zde výklady J. Zubatého, opřené i o materiál z jazyků indoevropských; srov. zejm. jeho stať *Die „man“-sätze* z r. 1907 (KZ 40, 478—520; přetištěno ve Studiihách a člancích II, Praha 1954, 437—476). Nový komparativistický pohled na celou problematiku jednočlenných vět podává B. Havránek v referátu *K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků*, Otázky slovanské syntaxe 69—82 (zvl. str. 71—77) a zejm. ve stati *Die verba impersonalia der Naturscheinungen und ihr stylistischer Wert*, Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Festschrift Steinitz), Berlin 1965, 134—140.

¹⁴ Srov. J. Bauer, *Uplatnění systémových souvislostí ve vývoji syntaktické stavby českého jazyka*, Sborník prací fil. fak. BU 1966, A 14, 69—76; *Phénomènes centraux et peripheriques dans l'évolution du système syntaxique de la langue tchèque*, Travaux linguistiques de Prague II, Praha 1966, 225—238.

¹⁵ U nás byla v posledních letech věnována pozornost zejm. porovnávacímu studiu češtiny a ruštiny. O problematice jednočlenných vět v. stati: R. Mrázek, *K jednočlenným větám*, Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I, Praha 1956, 7—79; J. Popela, *K syntaktické podstatě tzv. dativu subjektu v současné ruštině*, Bulletin Vysoké školy rus. jazyka a lit. III, Praha 1959, 41—69.

¹⁶ Tak např. v mluvnických pracích Trávníčkových se staví tento rozdíl nad protiklad vět jednočlenných a dvoječlenných; srov. *Mluvnice spisovné češtiny* II, 618 n.; *Historická mluvnice česká III*, 9 n.

¹⁷ K vývoji v ruštině v. R. Mrázek, *Nominální věty neslovesné v staré ruštině*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 29—52.

4. Náš příspěvek mohl jen naznačit zajímavou a důležitou problematiku, spojenou s vývojem větných typů v češtině. K jeho popsání a objasnění je třeba vykonat ještě mnoho materiálové práce. Stejně je tomu i v jiných slovanských jazycích. Teprve potom bude možné skutečné historicko-srovnávací zpracování celé problematiky větných typů. Při tom nebude možno pominout stav v nářečích, protože právě u některých typů, zčásti charakteristických pro mluvené projevy, je výrazná diferenciacie i v rámci jednoho jazyka.¹⁸

Historickosrovnávací bádání musí obsáhnout celé spatium mezi východiskem vývoje — stavem praslovanským — a jeho dovršením, stavem současným. Ten je dobře dostupný našemu poznání, je předmětem typologicko-konfrontačního zkoumání; výsledky tohoto zkoumání jsou neocenitelnou pomocí pro studium historické a podněcují k hledání dalších cest, které vedly k dnešním diferencím nebo shodám. Ale i naopak — historickosrovnávací objasnění vývoje umožní prohloubené poznání dnešního stavu, který je nutno vidět v jeho vývojové dynamice; jen tak lze správně hodnotit systémové místo jednotlivých konstrukcí.

Horší je to s poznáním společného východiska vývoje slovanských jazyků. Je nám dostupné jen s pomocí rekonstrukce, která stěží může být úplná a spolehlivá; bude možná až na základě poznání historického vývoje v jednotlivých jazycích.¹⁹ Zatím musíme vycházet z nejstaršího doloženého stavu a klást si otázku, zdali jednotlivé jevy mají v slovanských jazycích širší rozsah.

5. Naše symposion věnovalo nejvíce pozornosti teoretickým otázkám pojetí a vymezení větných typů; předcházející syntaktické konference se zase zaměřovaly k metodologii historického a historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků. Myslím, že už je čas — přes všechny rozdíly v teoretickém přístupu — stanovit si i konkrétní úkoly, které je třeba řešit v mezinárodní spolupráci, dohodnout se o tématech i jejich zpracování. Mnoho teoretických otázek se ujasní právě při konkrétní práci s materiálem. Musíme k ní přistupovat jistě dobře teoreticky a metodologicky vyzbrojeni, má-li přinést dobré výsledky. Ale i na druhé straně bychom mohli do nekonečna teoretizovat, utápět se v pojmoslovných a terminologických otázkách a v hledání nových způsobů vyjádření jevů už známých, nepustíme-li se do práce s materiálem. Právě na ní je nutno vyzkoušet nosnost teorii a nových přístupů — a která metoda přinese největší poznávací přínos, která umožní nejlépe popsat a vysvětlit jazykový vývoj i současný stav, ta je jistě nejlepší. Tady nevystačíme s pouhou dedukcí — čeká nás tvrdá filologická práce, která jedině může vytvořit předpoklady k induktivnímu a v dalším stadiu teprve deduktivnímu studiu jazyka.

¹⁸ Problematikou typů věty v nářečí se zabývají příspěvky J. Chloupka, V. Michákové a J. Balhara v tomto sborníku. Některým jevům větné stavby věnuje pozornost dotazník pro slovanský jazykový atlas; srov. *Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva 1965, 71—72, 204—206.

¹⁹ Srov. J. Bauer, *Úkoly a metody rekonstrukce praslovanské syntaxe*, Československé přednášky pro V. mezinár. sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 75—81.

ПРОБЛЕМАТИКА РАЗВИТИЯ ОСНОВНЫХ ТИПОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

01. Сравнительно-историческое исследование развития типов предложения должно исходить из изучения развития целой их системы в отдельных славянских языках, потому что определение отдельных типов возможно лишь в их отношении к остальным типам того же рода. Необходимо считаться с тем, что в течение развития типы могут возникать и исчезать.

02. Строй простого предложения принадлежит к наиболее устойчивым областям синтаксиса, но более подробное исследование все-таки вскрывает важные исторические изменения даже в строе основных типов простого предложения. Это демонстрируется в докладе на развитии типов предложения в чешском языке.

1. Что касается основных типов предложения по модальности, интересное развитие наблюдается в области вопросительных, побудительных и пожелательных предложений. В замкнутых вопросах изменения произошли в употреблении вопросительных частиц. Вследствие постепенного вытеснения императива в отношении к 3-му лицу возникающими заново описательными построениями с опитивными частицами, сложилась новая форма пожелательных предложений, которые до того по форме совпадали с побудительными. Подобное, но не одинаковое, развитие проходило также в других славянских языках.

2. В области синтагматико-предикативного строя предложения важные сдвиги произошли в дистрибуции двусоставных и односоставных предложений. В общем можно сказать, что постепенно ограничивается и наконец отсеивается сфера употребления таких односоставных предложений, в которых действие приписывалось определенному личному агенту (гл. обр. модальные инфинитивные предложения с дательным субъекта). С другой стороны, односоставные предложения стали одним из самых частых средств выражения действия с подразумеваемым обобщенно-личным агентом. Двусоставные же предложения являются нейтральными по отношению к характеру агенса. Во всей этой области различия между славянскими языками в их историческом развитии особенно глубоки и интересны.

3. Применительно к чешскому языку характерно распространение связки в большинстве типов номинальных предложений и вытеснение или ограничение бессвязочного типа. В этом отношении следует отметить особый путь исторического развития прежде всего в восточнославянских языках.

4. Предметом сравнительно-исторического изучения развития типов славянского предложения является прежде всего исследование их исторического развития с самого древнего, исторически засвидетельствованного состояния вплоть до современной системы по отдельным языкам. Восстановление их общего исходного пункта развития — задача очень трудная, и ее можно будет выполнять только шаг за шагом, опираясь на достигнутые уже успехи сравнительно-исторической лингвистики.

5. На настоящем этапе исследования необходимо развернуть работу с конкретным материалом, проверяя при этом разные методические подходы и современные теории. Было бы очень полезно, если бы удалось объединить исследовательские усилия с установкой на несколько самых важных тем для дальнейшей работы.

